

TÜRK KÜLTÜRÜNDE AĞAÇ KÜLTÜ

Ülker ŞEN*

Pervin Ergun, **Türk Kültüründe Ağaç Kültü**, Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2004.

ÖZET

Bu yazıda Pervin Ergun tarafından yazılan “Türk Kültüründe Ağaç Kültü” adlı eser tanıtılmaktadır.

ABSTRACT

In this writing, the work of Pervin Ergun which is named “Türk Kültüründe Ağaç Kültü”, is introduced.

Anahtar Kelimeler: Ağaç, Mit, Hayat Ağacı.

Key Words: Tree, Myth, Life Tree.

Tarih boyunca insanlar ilâhî dinlerin inanç ve uygulamalarının yanı sıra ilâhî olmayan dinlerin inanç, âdet ve uygulamalarını da günlük hayatlarına taşımışlardır. Toplumlar din ya da inanç değiştirdiklerinde bile daha önceden inandıkları dinin izlerini yeni dinin inanış ve âdetlerinde sürdürmüşlerdir. Elbette ki bu uygulamalar her toplumda aynı değildir. Toplumlar bu inanç ve uygulamaları kendi kültür yapısına göre yorumlayıp benimsemiştir.

Türk milleti de tarih boyunca, değişen ve gelişen kültür yapısı çerçevesinde, çeşitli dinleri ve inançları benimsemiştir. Türkler son olarak İslâmiyet’i kabul etmiş ve bu dinin kurallarına uymuşlardır.

Ancak İslâmiyet dairesine giren Türk toplumu eski inançlarını ve bu inançlara bağlı olarak gelişen uygulamalarını silip atmamıştır. Bilakis bu inanç ve pratiklerin bir kısmını da kabul ettikleri yeni dinin içinde devam ettirmişlerdir. Orta Asya'daki eski Türk topluluklarının inanç sistemlerini oluşturan *Atalar Kültü*, *Tabiat Kültü* ve *Gök Tanrı Kültü*, etkisini günümüze kadar sürdüren inanç ve pratikler arasında sayılabilir.

Dr. Pervin Ergun'un kaleme aldığı *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* adlı hacimli eser Türklerin tabiat kültürünün bir parçası olan ağaç kültürünün günümüzdeki yansımalarını ve eski Türk inancının Tanrı anlayışını ortaya koyması açısından önemli bir kaynak niteliğindedir.

879 sayfadan oluşan kitap *Ön Söz* ve *Giriş* (s. 3-16) kısımlarından sonra üç bölümden meydana gelmektedir: Birinci bölüm *Dünya Kültürlerinde Ağaç Kültü* (s. 17-81); ikinci bölüm *Dinlerde Ağaç Kültü İnancı* (s. 82-144); üçüncü bölüm *Türk Kültüründe Ağaç Kültü* (s. 145-388) başlıklarını içermektedir. Bu bölümlerin aynı zamanda birçok alt başlığı vardır. Kitap; *Sonuç* (s. 389-392), *Bibliyografya* (s. 393-444) ve *Metinler* (s. 445-879) kısmı ile son bulmaktadır.

Ön Söz kısmında yazar, mitoloji ilminin ve mitoloji araştırmacısının tarihî süreç içerisinde var olan kültür unsurlarını nasıl tespit ettiğini kısaca açıkladıktan sonra kitabın yazılış amacı; ağaç kültüründen hareketle eski Türk inanç sistemine ve Tanrı anlayışına ulaşmak; kutsal ağacı hurafelerin dışında, inanç sisteminin bir unsuru olarak ortaya koyabilmek olarak ifade edilmiştir. Daha sonra da kitabın içeriği hakkında bilgi verilmiştir.

Giriş kısmında *Mit, mitoloji, kült nedir?* sorularına cevaplar verilmiştir. Türkçe sözlükten *Özbek Tiliniñ İzahli Lügati'* ne kadar birçok kaynaktan; Türk bilim adamları ve yabancı bilim adamlarının ifadelerinde yer alan mit tanımları ortaya konulmuştur. Bu tanımlarda, mit teriminin karşıladığı anlam açısından, tam bir birlik sağlamadığı ifade edilmiştir. Tanımlarda mitin daha çok efsane ile karıştırıldığı, mit ve efsanenin aynı şey olmadığı, mitin *mane'vi hayatın özüne ait inanç* olduğu ifade edilmiştir. *Kült nedir?* sorusunun cevabı da yine aynı kısım içerisinde verilmiştir.

Dünya Kültürlerinde Ağaç Kültü başlıklı birinci bölümde dünya topluluklarında var olan ağaç ile ilgili inanç ve uygulamalar hakkında bilgi verilmektedir. Öncelikle dünya topluluklarında hayatı, ölümsüzlüğü, yer üstü, yer altı ve gökyüzünü birbirine bağlayan, gençliği temsil eden vs. *Kozmik Ağaç* (*Dünya Ağacı, Hayat Ağacı*) ve onunla ilgili inanışlar anlatılmıştır.

Ardından Gilgamiş Destanı'ndan yola çıkılarak *Tanrıyla İletişim Aracı Olarak Ağacın* nasıl kullanıldığı izah edilmiştir.

Şeytan ya da Kötü Ruhları Kovma Törenlerinde Ağaç Kullanma ile ilgili uygulamaların nasıl olduğu; *Tabiat Olaylarında Yönlendirme Törenlerinde Ağacın* güneşin batışını engelleme ya da geciktirme, yağmur yağdırma gibi tabiat olaylarına olan etkisi anlatılmıştır.

İnsanlar bir hastalıktan, sıkıntıdan, felâketten kurtulmak için ya da Tanrı'dan dilediği bir isteğinin yerine gelmesi için, Tanrı'ya kadar ulaştığına inandığı bir ağacı aracı olarak kullanır. Bu ağaçların kullanılarak yapıldığı sağaltma ritüelleri *Sağaltma Törenlerinde Ağaç* başlığı altında sunulmuştur.

Türk toplulukları dışındaki diğer topluluklarda ölen kişiler için yapılan *Defin Törenlerinde Ağaç* kullanımı ve bunlarla ilgili pratikler hakkında verilen bilgilerin ardından *Bereketi Artırmaya Yönelik Mevsimlik Törenlerde Ağaç (1 Mayıs, Paskalya, Mayıs Ağacı / Direği, Badnyak Ağacı, Meşe Ağacı)* ve *Şekil Değiştirme ya da Bitkilerin Kökenleri ile İlgili Mitlerde Ağaç / Ağaç Ruhu Tanrılar* ile ilgili açıklamalara yer verilmiştir.

Dünya Kültürlerinde Ağaç Kültü bölümünde son olarak *Bir Sanat Unsuru Olarak Ağaç* başlığı altında M. Ö. 331 ve M. S. 324 yıllarında yapıldığı var sayılan ve Persli kurtarıcı Mitrat'ın doğuşunu tasvir eden resimdeki kutsal ağaç; *Çifte Baltalı Tanrıça* mühründeki orman, ağaç figürleri ve M.S.1300'lere ait olduğu sanılan *Codex Regius* adlı eserdeki şiirde yer alan ağaç tasvirlerinin taşıdığı anlamlar verilmeye çalışılmıştır.

İkinci bölümde ise *Dinlerde Ağaç Kültü İnancı* başlığı çerçevesinde İslâmiyet, Hristiyanlık, Musevîlik gibi ilâhî dinlerde ve Manihaizm, Budizm-Burkanizm gibi kitabı olmayan inanç sistemlerinde yer alan ağaç kültürünün izleri sürülmeye çalışılmıştır. İslâmiyet temelli ağaç kültürü Kur'an-ı Kerim'deki ayetlere; Hristiyanlık temelli ağaç kültürü İncil'deki ayetlere; Musevîlikteki ağaç kültürü Tevrat'taki ayetlere dayanılarak açıklanmıştır.

İran'da doğup Türkistan'a kadar yayılan Mani dini ve Manihaist eserlerdeki ağaç kültürü motifleri kısaca sunulmuştur.

M. Ö. 563 yılında Hindistan'da Buda'nın görüşlerini içeren ve onun ölümü ile inanç hâlini alan Budizm'i Türklerin kendi karakterlerine göre nasıl yorumladıkları ve bu inançta yer alan (Budizm-Burkanizm) ağaç kültürü motifleri kaynaklara dayanılarak açıklanmıştır.

Türk Kültüründe Ağaç Kültü, kitabın üçüncü bölümünü oluşturmaktadır. Bölümün ilk alt başlığında bütün dünya kültürlerinde yaygın şekilde yer alan *Hayat Ağacı* motifi üzerinde durulmuştur. Çeşitli Türk boylarında Hayat Ağacı'nın hangi adlarla anıldığı, neyi temsil ettiği örnekleriyle açıklanmıştır. Ardından *Hayat Ağacının Yaratılış-Kökeni*, Türk destanları ışığı altında açıklanmış; Hayat Ağacı'nda yer alan kartal motifinin anlamı üzerinde durulmuştur. Hayat Ağacı'nın Türklerde hayatın başlangıcını, ilk insanın yaratılışını; dünyadan uçmak ve ölmeyi de temsil ettiği yine destanlar ve mitlerle açıklanmaya çalışılmıştır.

Tanrı tarafından kut verilerek dünyayı yönetmekle görevlendirilmiş olan Türk hakanının bu görevi yerine getirmek için Hayat Ağacı'ndan nasıl güç ve kuvvet aldığı; Türk kağanlarının mitolojik hayat hikâyeleri ve Türk destanlarından yola çıkılarak *Kurucu Hakan Soyu ve Hayat Ağacı* başlığı altında ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Yazar, ilerleyen sayfalarda Türk kültüründe *göğün direğinin çadır direği* olarak nitelendirildiğini ve Türk hakanlarının cihan hâkimiyeti anlayışını *Güneş tuğumuz-bayrağımız; gök de çadırımız olsun.* cümlesi ile ifade ettiğini belirtmiştir. Daha sonra Şaman davullarını dikey bir eksen olarak ortadan bölen *kutsal sütun*, *göğün direği* olması ve Kuzey Sibiryaya Türklerinden Sahaların *Cırlına Cırlıatta Kız Baxatır* destanında göğün ulu direği tasvirinin geçmesi örneklerinden de yola çıkarak Hayat Ağacı'ndaki göğün direği motifini açıklamıştır.

Ayrıca yazar gök cisimlerinin göğün direği ile olan bağlantısını örnekleri ile açıkladıktan sonra Türk kültüründe ayrı bir yeri olan *Kutup Yıldızının* göğün direği olarak sembolize edilmesinin sebeplerini ortaya koymuştur.

Eserde Türklerin inanç sistemindeki Tanrı anlayışı ile Hayat Ağacı arasındaki benzerliklere dikkat çekilmiştir. Meselâ; Tanrı kâinatta var değildir, kâinatı yaratandır, tek hâkimdir, hiçbir şeye benzemez, canı veren de O'dur, alan da. Bununla birlikte Hayat Ağacı da tektir, canlıların hayat kaynağıdır, daima canlı ve diridir. Türk kültüründeki Tanrı ile Hayat Ağacı arasındaki bu benzerlikler kitapta on üç madde hâlinde okuyucuya sunulmuştur.

İlerleyen sayfalarda Türk dünyasında ağaç kültüne dayalı olarak *kayın, çam, kavak ağacı, ardiç, çınar, dağ servisi-sedir, servi-selvi, meşe-imen-emen, dut, söğüt, elma* gibi bazı ağaçların özellikleri, kutsal sayılma sebepleri ve bu ağaçlarla ilgili inanışlar hakkında detaylı bilgiler verilmiştir.

Türklerdeki gelenek, tören ve inanış ile ilgili uygulamalardan; bilmece, atasözü, kargış ve şiirlerden hareketle soy ve ağaç arasındaki yakınlık anlatılmıştır. *Boy Ağaçları* başlığı ile okuyucuya sunulan bu bölümde çeşitli Türk boylarının temsil ettiği ağaçlar ve özellikleri okuyucuların bilgisine sunulmuştur.

Soyun devamlılığına bağlı olarak türeyiş ve yaratılış destanlardan verilen örneklerle *Ağaçtan Doğma (Ağaç ve Çocuk)* motifinin Türk kültüründeki izi sürülmeye çalışılmıştır. Yazının devamında sırası ile; *Kısırlığı Ortadan Kaldırmada ve Çocuk Sahibi Olmada Ağaç, Oğlan Çocuğu Doğurmaya Yönelik Uygulamalarda Ağaç, Çocuğun Doğumundan Sonra Uygulamalarda Ağaç (Doğan Çocuk İçin Ağaç Dikme, Kütük Atma / Dökme, Çocuğa Yönelik Sağaltma Uygulamalarında Ağaç)* konularında bilgiler verilmiştir.

Verilen bu bilgilerin ardından hayatı, canlılığı temsil eden kutsal ağacın; kuruması, kesilmesi, kırılması ile de ölümü temsil ettiği *Ağacın Kuruması ve Ölüm* alt başlığı ile aktarılmıştır.

Türklerin il olarak tuttuğu yerlerde o yere hâkim, yüksekte ve hayvanlardan uzakta bir yere ağaç dikmesinin anlamı ile ona gösterilen saygının gerekçeleri *Obanın Ağacı* kısmında anlatılmıştır. Ağaç kültürünün bir uzantısı olduğu düşünülen köy, belde ve ilçe adları da alfabetik sıra ile kitapta yer almıştır. Meselâ; Çamaltı, Dutözü, Gürkavak, Söğütlütepe; Çınarcık, Kirazlı, İncirliova; Ayvacık, Elmadağ, Çamardı gibi.

Türklerin Tanrı kutunun kaynağı olarak gördükleri ağaçları evlerinin önüne dikmeleri, dikilen ağaç türleri ile bunlara ait özellikler Dede Korkut hikâyelerinden alınan örneklerle *Evin Ağacı* bölümünde anlatılmıştır.

Evin Direği başlığı altında evin ayakta durması için onun direk ile desteklenmesi ve *evin direği* olarak aile reisi olan erkeğin kabul edilmesi gibi örneklerden yola çıkarak ağaç kültürünün özellikleri tespit edilmeye çalışılmıştır.

At Kazığı (At Çakı) başlıklı yazıda ise Türklerin evcilleştirdiği ve hayatlarında çok ayrı bir yere sahip olan at ve atın bağlandığı kazıktan söz edilmektedir. At kazığı ve ağaç kültü bağlantısı, Şamanist inançtaki uygulamalar ve Türk geleneklerinden kaynaklanan uygulamalardan hareketle açıklanmıştır.

Bir sonraki *Ağaç ve Gök Tanrı* başlığı altında ise Türklerin İslâm dinini kabulünden önceki Tanrı anlayışı (kadîm, bakî vs.) ile İslâm dininin kabulünden sonraki Tanrı anlayışı arasındaki benzerliklerden bahsedilmiştir. Ardından Türklerde *Gök Tanrı* inancına bağlı olarak ilâhî özelliklerin sembolize edildiği ağaçlar ve Hayat Ağacı ile ilgili bilgiler verilmiştir.

Türk destanlarında düşmanlardan korunmak, güç toplamak vb. sebeplerle *Ağaca Sığınma* motifi bazı destanlardan alınan örneklerle açıklanmıştır.

Kazaya, belâya ve vahşî hayvanların saldırılarına; göze gelme, göz değmesi gibi olumsuzluklara karşı Türklerin, duanın yanı sıra Tanrı kutunun temsilcisi olduğuna inandığı ağaçlarla ilgili uygulamalar da bulunmaktadır. Yapılan bu uygulamaların sebepleri *Ağaç ve Nazar* kısmında anlatılmıştır.

Türklerde öldükten sonra mezarın başına ağaç dikme geleneği; defin sırasında ve sonrasında ağaçlarla ilgili yapılan uygulamaların amaçları *Ağaç ve Mezar* bölümünde okuyucuya sunulmuştur.

Kitapta dikkat çekilen diğer bir nokta, *Ağaç ve Hakan* bağlantısıdır. Burada Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi olan hakanın kutsal ağaçla olan ilgisi üzerinde durulmuştur.

Türk devlet geleneğinde hakanı, dolayısıyla da Tanrı kutunu temsil eden *tuğ* ve törenlerde kullanılan *bayrağın* kutsal ağaç sembolleri oluşu ile ilgili gelenekler *Ağaç ve Tuğ / Bayrak* kısmında anlatılmıştır.

Ağaç ve Semboller kısmına gelindiğinde kutsal ya da ilâhî ağacın Gök Tanrının sıfatlarını sembolize ettiğini belirten anlamlar üzerinde durulmuştur. Kutsal ağacın temsil ettiği semboller ile ilgili açıklamalar şu başlıklar altında verilmiştir:

1. Tanrının Tekliği, Vahdaniyetini Temsil Eden Yalnız Ağaç,
2. Bayterek,
3. Sığınılan Tanrı'yı Temsil Eden Gölge Ağaç,
4. Büyük / Azametli Ağaç (Kaba Ağaç),
5. Tanrı'nın Doğmaması ve Doğurmamasının Sembolü Meyvesiz Ağaç,
6. Tanrı'nın Edebiliğini Temsil Eden Yapraklarını Dökmeyen Ağaç,
7. Ruhları Cennete ve Cehenneme Götüren Ağaç (Tanrının Mükâfatlandırılan ve Cezalandırılan Vasıflarını Temsil Eden Ağaç).

Türklerin Tanrı kutunun gittiği durumlarda Tanrı kutunu geri getirmek ya da kötülüklerden kurtulmak, Tanrıya olan şükran borcunu ödemek için kutsal saydığı ağaca bez bağlaması; kutsal ağacın altında kurbanını sunması gibi işlemler ayrıntıları ve anlamları ile *Ağaç ve Adak / Kurban / Bez Bağlama* bölümünde anlatılmıştır.

Kitabın *Sonuç* bölümüne gelindiğinde yazar, eski Türk inancına bağlı olarak Tanrı inancının ve ağaç kültürünün günümüze kadar varlığını sürdüren yansımalarının kısa bir özetini yaparak varılan neticeyi açıklamıştır.

Geniş bir *Bibliyografyanın* ardından kitapta son olarak *Metinler* bölümü yer almaktadır. Metinler bölümü 1497 adet metin ile zengin bir içeriğe sahiptir. Metinler şahıslardan ve yazılı kaynaklardan olmak üzere iki metotla derlenmiştir. Metinlerin altında derleme yapılan kişinin ya da yazılı kaynağın künyesine yer verilmektedir. Derleme metinleri ağırlıklı olarak ağaç kültü ile ilgili olsa da Türk halkının inanışını ve halk kültürünü yansıtan örnekler de mevcuttur. Ayrıca gerek metinler kısmındaki derlemeler gerekse kitabın içeriğinde verilen bilgiler Türkiye ile sınırlı tutulmamış, diğer Türk yurtlarında yaşayan soydaşlarımızın ağaç kültürüyle ilgili inanç ve uygulamaları da esere dâhil edilmiştir. Türkiye dışındaki Türk topluluklarına mensup Türklerin derleme metinlerinin de kendi şiveleri ile verilmesi kitabın zenginliğini bir kat daha arttırmaktadır.

Türk Kültüründe Ağaç Kültü adlı zengin içerikli eserini Türk dünyası ile paylaşan sayın Dr. Pervin Ergun'a yapmış olduğu bu çalışmasından dolayı teşekkürlerimizi sunuyoruz.

DİPNOTLAR

*Araştırma Görevlisi